

Imaginarul literaturii maghiare din România: modulațiile imaginarului transilvan în literatura maghiară din România

Levente T. Szabó

Prezentul articol parcurge o „istorie lungă” a ideii de transilvanism pentru a înțelege statutul aparte al acesteia în literatura maghiară din România. El se focalizează pe modul în care s-a cristalizat imaginarul respectivei idei, dar și pe textele și operele care prezintă o regândire mai mult sau mai puțin interesantă, radicală și reprezentativă a acestei probleme. Într-o manieră mai puțin obișnuită în rândul specialiștilor, articolul contextualizează literatura maghiară din România prin relația acesteia cu ceea ce înseamnă literatura maghiară, în special cea ardeleană din secolele premergătoare anului 1918, pentru a oferi o perspectivă de *longue durée*, transnațională, asupra unui fenomen aparte și pentru a facilita discuția despre literatura maghiară din România într-un cadru mult mai larg și mai creativ decât cel obișnuit.

Tradiții preparadigmatiche ale transilvanismului literar maghiar

Statutul identității regionale transilvănene pare să se fi cristalizat în special în modernitatea timpurie din secolele XVI-XVIII, exact în perioada în care, *nolens, volens*, Transilvania a fost ruptă de Ungaria istorică și, în contextul geopolitic ostil al dominației habsburgice și otomane asupra statului maghiar, s-a centrat în jurul potențialelor valori geopolitice, istorice, sociale și culturale oferite de regiunea care a rămas formal independentă, dar care s-a aflat în permanență într-o negociere politică și culturală atât cu marile puteri ale Europei, cât și, mai ales, cu Ungaria. Nostalgia acestei apartenențe, dar și ideea de statut aparte, de egalitate (sau uneori chiar de superioritate, prin păstrarea identității în condiții vitrege) au format imaginarul „patriei paralele”, a „celeilalte patrii maghiare”, ce a stat la baza unei serii lungi de modele și clișee culturale, reînnoite, reciclate de-a lungul multor secole, în contexte foarte diferite. Prezența și statutul literaturii în aceste procese de tip *longue durée* sunt vitale: în majoritatea cazurilor, textele și fenomenele literare sunt cele care constituie, reconstituie, distribuie, reciclează, regenerează în mod extrem de variat, de la reproducere până la recreare, acest imaginar regional. Textele ultimului secol al literaturii maghiare din România nu pot fi înțelese în profunzime fără acest

demers istoriografic de reconstituire a imaginariului textelor (literare) maghiare privind Transilvania. Probabil cel mai remarcabil și de succes topos al acestui imaginar este tocmai cel legat de excepționalitatea regiunii. Scrierile literare ale modernității timpurii din secolele XVI-XVIII formulează această viziune pe bazele topicii medievale *pro-pugnaculum Christianitatis*: Transilvania e ultima frontieră a Europei de Vest în fața celor care vor să distrugă creștinismul. Ca atare, reprezintă punctul nodal al creștinismului universal, un pământ sacru și oricând pregătit pentru sacrificiul suprem, Oriental în Vest și Vestul în Orient. Această excepționalitate sau pierderea acestei excepționalități revine într-o serie bogată de texte maghiare din secolele XVII-XVIII, de la memorile lui Péter Apor (din Turia de Jos) sau ale lui Kata Bethlen, până la cele ale lui János Kemény sau ale cancelarului Miklós Bethlen.

În secolul al XVIII-lea, aşa-numita „profetie” a lui Johann Gottfried Herder despre posibila dispariție/moarte a limbii și culturii maghiare („Da sind sie jetzt unter Slawen, Deutschen, Wlachen, und andern Völkern der geringere Teil des Landeseinwohner, und nach Jahrhunderten wird man vielleicht ihre Sprache kaum finden” – „Sunt aici, ca o minoritate în țara lor, în mijlocul slavilor, germanilor, vlahilor și al altor grupuri, și poate că în câteva secole limba lor va fi cu greu de regăsit”) a dus la un discurs transilvănean vindicativ, prin care cultura maghiară și Transilvania au fost prezentate ca forme extraordinare ale originalității, prin dispariția căroră întreaga civilizație planetară ar avea de pierdut. Acest imaginar a determinat exotizarea și excepționalizarea culturii transilvănenene chiar în interiorul culturii maghiare. Fondarea unor instituții culturale fundamentale, precum prima revistă maghiară cu mare impact, *Erdélyi Muzéum (Muzeul Ardelean)*, are la bază atât logica vindicativă de a prelua modelele cele mai noi ale schimbului cultural modern și a arăta vitalitatea literaturii maghiare prin domesticirea acestor modele și prin folosirea lor în „lupta” contra celor care prevădeau dispariția ei, cât și disputa internă legată de puritatea, autenticitatea și forța culturii ardeleni în comparație cu cea maghiară în general.

În secolul al XIX-lea, canonizarea unei culturi etnonaționale cu valențe statale și canonizarea statului în general, ca formă supremă a organizării etnice și sociale, au marginalizat toate acele identități regionale și locale care nu se suprapuneau sau, mai precis, se contraziceau cu noile identități etnonaționale (inclusiv cele literare). Toate au fost suprimate, neglijate sau persiflate. Desigur, acest lucru nu înseamnă că modernitatea politică, socială și literară maghiară (sau cea europeană, în general) nu s-a folosit de identitățile regionale și locale; de exemplu, inventarea limbii literare și normative maghiare în primele decenii ale secolului al XIX-lea s-a bazat masiv pe dialectele din centrul și vestul Ungariei istorice (și pe suprimarea altor dialecte, cum ar fi cele din regiunile istorice ale secuimii). Contrareacția dată de unele comunități regionale a fost istoricizarea și supralicitarea propriei lor variante de identitate și limbă, inclusiv proiectarea acestora în perioade preistorice: așa s-a născut o serie de mitologii istorice și literare legate de antichitatea identităților din Jászság sau din Secuime. Aceste identități regionale s-au folosit cu succes de logica vindicativă a naționalismelor statale, inclusiv de cea a naționalismului literar maghiar care, începând cu anii 1790, a reacționat timp de un secol cu vehemență la pronosticurile lui Herder și August Ludwig von Schlözer, care anunțau dispariția prematură a culturii maghiare și asimilarea ei de către culturile slave, din cauza pretinsei lipse de valori culturale și opere literare maghiare.

Perioada clasică a imaginariului transilvanismului modern (1870-1890)

Perioada clasică a imaginariului transilvanismului literar și cultural s-a inspirat foarte mult din mișcările regionaliste de tip *couleur locale* din Europa: de la receptarea lui Mistral și a cercului Félibrige, redescoperirea limbii și literaturii franco-provencale, diversele fenomene de tip *revival* ale medievalului regional din secolul al XIX-lea, până la curentele literare regionaliste care au dat un imbold extrem de important identității regionale transilvane. Forme europene ca *Dorfgeschichte*, *roman rustique*, *regional novel*, *national tale*, *roman champêtre* au avut un impact major asupra popularizării și adaptării locale a fenomenului regionalist: romane precum *Castle Rackrent* (1800) de Maria Edgeworth, primul roman regionalist din Europa, sau *Waverley* (1814) al lui Walter Scott, care reconfigura poziția culturală a tradiției scoțiene în imaginariul englez, au făcut ravagii și în Europa de Est. Ruralitatea și periferia autentică opusă noilor capitale politice, administrative și culturale sunt figuri des folosite în acest val al imaginariului literar, iar regiunile prezентate și idealizate devin figuri reprezentative ale unor critici antimoderne ale civilizației urbane sau industriale. Speciile *Bauernroman* sau *Dorfgeschichte* devin asemenea narațiuni antimoderne la alsacianul Alexandre Weill, la scriitorul elvețian Gottfried Keller, sau în cazurile lui Adalbert Stifter și Karl Emil Franzos. Umanul și naturalul sunt adesea prezентate într-o armonie idilică, aducând nostalgia timpurilor pre-capitaliste: de exemplu, foarte multe dintre operele lui Berthold Auerbach din *Samtliche Schwarzwälder Dorfgeschichten* (1843) funcționează într-un asemenea mod.

Nu e de mirare că un imaginari asemănător apare în Transilvania în anii 1840-1870, folosindu-se tocmai de industrializarea întârziată a regiunii, care pierde și funcția de centru cultural și administrativ după unirea cu Ungaria din 1848, respectiv după *Ausgleich*, în 1867. Această pierdere a statutului tradițional de „patrie secundă/paralelă”, resimțită și mai mult după unirea Pestei cu Buda și Óbuda și constituirea oficială a capitalei moderne maghiare în 1873, a ajutat enorm la crearea, perpetuarea, popularizarea și reciclarea imaginariului Transilvaniei ca centru spiritual străvechi, spațiu feeric de minuni, valori și bogății naturale și spirituale extraordinaire, loc nostalgie al păstrării unor forme identitare (variante, dialecte ale limbii maghiare, tradiții de folclor străvechi etc.). Un asemenea imaginari este recreat și perpetuat într-o serie de texte poetice și *nonfiction* ale unor scriitori și turiști culturali moderni, de la Sándor Petőfi, Pál Gyulai și Mór Jókai până la John Paget, care descriu Ardealul ca un tezaur al „adevăratei” istoriei și culturi ale maghiarimii. Mai multe romane romantice ale lui Mór Jókai, elaborate în stilul lui Scott și în logica regionalismelor vindicative europene, au avut un impact major în consolidarea acestor imagini: de exemplu, *Erdély aranykora* (*Epoca de aur a Transilvaniei*, 1851) prezintă perioada postotomană a Transilvaniei, o epocă de căutare ferventă și de consolidare a independenței și autoguvernării regiunii. Seria de nuvele intitulată *Forradalmi és csataképek* (*Portrete ale revoluției și ale luptelor*), scrise în această perioadă, sau romanul *Bálványosvár* (*Cetatea Bálványos*) din 1883 se reîntorc la o perioadă mai mult sau mai puțin îndepărtată, sugerând o excepționalitate a acestor meleaguri.

Arhiepiscopul unitarian János Kriza, politicianul radical și scriitorul Balázs Orbán sau Etelka Hóry (Gyarmathyné), una dintre scriitoarele cu succes la public în anii 1870-1890,

duc mai departe și extrapolează acest bazin semantic. Colecția monumentală de folclor din Secuime a lui János Kriza reinventează mitul secuilor și al Secuimii tocmai într-o perioadă în care grupurile tradiționale secuiești pierd teren prin desființarea parțială a privilegiilor grănicerilor secui: sugestia potrivit căreia cele mai „frumoase”, „intacte”, „autentice” texte de folclor maghiar ar trebui căutate în Secuime va domina de aici încolo imaginariul nostalgiei al modernității literare și culturale maghiare, datorită impactului extraordinar al acestei colecții. Cele șase volume monumentale ale *Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrájzi és népismérői szempontból* (*Descrierea Secuimii dintr-o perspectivă istorică, arheologică, botanică și etnografică*, 1868-1873) de Balázs Orbán au avut circulație în epocă și au rămas în memoria vie a publicului larg nu numai pentru că au reprezentat prima încercare profundă de a cataloga detaliat și sistematic valorile istorice și arheologice ale unei microregiuni transilvane, dar și pentru că, pentru prima oară, noul mediu al fotografiei moderne a fost folosit atât pentru reprezentarea, cât și pentru propagarea eficientă a imaginariului transilvan aplicat pe o subregiune istorică.

Acest model intern a făcut ca, în anii 1880, Etelka Hóry împreună cu soțul ei, Zsigmond Gyarmathy, și un grup entuziast de etnografi, în frunte cu Antal Herrmann, să fondeze o tabără de etnografie la Jegenye/Leghia, care va aduce în prim-plan regiunea Kalotaszeg/Călata, ca o regiune etnografică și culturală transilvăneană distinctă. Totodată, este momentul în care arta populară maghiară este serializată pentru prima oară, dând naștere artei decorative artizanale bazate pe proza scurtă, romanelor etnografice și eforturilor noii etnografii, care se desparte de folclor și se focalizează și asupra obiectelor/ tradiției materiale, începând cu anii 1870. Succesul enorm al scrierilor cu caracter etnografic ale lui Etelka Hóry, impactul primelor obiecte artizanale serializate din Călata, care ajung la expozițiile naționale și internaționale, dar și în saloanele din Viena, Berlin, Paris și Londra, dând senzația că Transilvania, și Kalotaszeg/Călata în special, dictează ritmul noii modernități naționale și globale, fac ca imaginariul transilvanismului clasic să fie recalibrat, extins și popularizat la limite nemaivăzute până atunci.

În ciuda popularității, deconstrucția acestui tip de imaginari începe deja foarte creativ și interesant la unii scriitori moderni *fin-de-siècle*, care nu mai sunt dispuși să vadă în Transilvania locul exotic, palpitant și primordial: István Peterei sau Lajos Tolnai prezintă în nuvelele lor, respectiv în unele romane, un Târgu-Mureș provincial, care sufocă creațitatea, spiritul și individualitatea. În foarte multe dintre screrile lor, Transilvania nu mai e grădina idilică a conviețuirii pașnice, ci are psihologia sufocantă a periferiei și duce la psihoteze extreme. Această deconstrucție a transilvanismului clasic va reveni în forță abia la mijlocul secolului XX, prin construcții poetice extrem de creative și rafinate, care vor regândi radical statutul imaginariului transilvan în tradiția literară și culturală maghiară.

Imaginarul transilvan glocalizat: prima revistă internațională de literatură comparată (1877-1888)

Într-o perioadă când studiul literaturii comparate contemporane are tendința să se apeleze spre diferențele tradiției coloniale, spre filiațiile literare uitate sau subversive, rolul multor culturi literare – inclusiv al celor din Europa de Est – a fost pus într-o altă lumină. În ultimele

direcții de studiu ale literaturii comparate, aceste tradiții literare figurează nu atât ca tendințe „întârziate”, „arhaice”, „primitive”, ci ca alternative față de curentul principal al literaturii occidentale și față de narațiunile intelectuale dominante, reprezentând ipostaze ale unei modernități multiple și expresii divergente ale literaturii universale.

Aproape toate istoriile literaturii comparate și școlile comparatiste moderne (René Wellek, Austin Warren, Horst Fassel, Stephen Zepetnek de Tottossy, de la Theo D'haen până la David Damrosch) subliniază importanța revistei *Acta Comparationis Litterarum Universarum*. Toate amintesc faptul că revista din Cluj-Napoca (publicată între 1884 și 1886 la Londra, la cea mai mare editură dedicată cercetărilor orientale, Trübner Publishing House) a precedat bine-cunoscutul *Zeitschrift für vergleichende Literaturgeschichte* al lui Max Koch. Mulți comentatori atenționează că această revistă multilingvă (scrisă în peste 40 de limbi), editată de Hugo von Meltzl, profesor de germană (ulterior și de italiană și franceză), respectiv Sámuel Brassai, profesor de matematică și de lingvistică comparată la Universitatea din Cluj-Napoca, a fost primită cu entuziasm în numeroase jurnale internaționale ale anilor 1870, cum ar fi *The Athenaeum, Academy, Trübner's American and Oriental Literary Record, Magazin für die Literatur des Auslandes, Das Ausland, Revue des idées nouvelles* sau *Crónica de los Cervantistas*.

În 1872, Hugo von Meltzl, un savant transilvănean care și-a făcut studiile la Heidelberg, Leipzig și Budapesta, a fost numit profesor de studii germane la Universitatea din Cluj-Napoca. În loc să urmărească linia canonica a literaturii și lingvisticii germane, acesta a predat o altă disciplină, numită de el *vergleichende Literaturwissenschaft/összehasonlító irodalomtörténete* (istoria literară comparată). Pe baza acestor cursuri programatice, împreună cu colegul lui, savantul Sámuel Brassai, el a inițiat și a publicat prima revistă internațională de studii literare comparate, *Acta Comparationis Litterarum Universarum. Zeitschrift für vergleichende Literaturgeschichte*, care a apărut între 1876-1877 și 1888 în cincisprezece limbi (respectiv circa 40 de limbi și dialecte folosite mai rar în cadrul revistei) și a reușit să atragă câțiva dintre cei mai importanți oameni de litere, traducători, istorici și antropologi ai vremii. Pe baza revistei, Meltzl și Brassai au creat cursuri universitare de „istorie literară comparată” (transformând studiul germanisticii de la universitate într-o disciplină nouă, provocatoare) și de lingvistică comparată și au început pregătirile pentru înființarea primei asociații de literatură comparată din lume. Datorită mitului romantic al creatorului singuratic, nu numai colaboratorii, ci și discipolii celor doi fondatori ACLU au rămas invizibili. Anecdotele despre excentricul Meltzl, care venea la universitate cu bicicleta (un lucru aproape de neînchipuit în acea vreme) și își ținea orele de la 6-7 dimineața, despre exigențele sale extreme față de studenți (cum ar fi cunoașterea obligatorie a mai multor limbi străine) sau despre longevivul Brassai, care a fost profesor activ la două catedre până la 85 de ani, au sugerat că acești savanți nu aveau discipoli: erau prea excentrii pentru o „școală științifică”, și chiar conceptul ACLU s-a situat mult prea în afara tiparelor vremii pentru a fi urmat de vreun student. Totuși, acești savanți „singuratici” nu numai că au avut câțiva discipoli interesanți și importanți, dar traectoriile de carieră ale respectivilor discipoli pun într-o altă lumină fenomenul și consecințele transilvanismului. Prezența folclorului țigănesc și rolul dialecelor țigănești încă necodificate în teoretizarea limbilor fără națiune este un aspect inedit al revistei și denotă modul revoluționar în care ACLU a percepuit prezența diferitelor etnii, chiar a celor fără tradiții literare marcante. Foarte multe dintre aceste texte de folclor au fost culese de un student introvertit, admirator al celor doi profesori, ce s-a

Înscris la Facultatea de Litere în 1875, Wlislocki Henrik, care adesea semna cu numele Heinrich Wlislocki. În mod atipic, acest student polonezo-germano-maghiar, originar din Brașov, s-a înscris la toate cursurile de limbă și literatură oferite la universitate, de la cursul de limbă sanscrită al lui Brassai până la cursul lui Meltzl despre filosofia lui Schopenhauer. El a fost cooptat încă de la începuturi în ACLU și a publicat mai multe texte dintr-o serie de culegeri de folclor țigănesc. Adnotările și comentariile sale pe marginea acestor texte ne arată un proiect etnografic aparte: un student și un profesor multilingv talentat și rebel, colaborând într-unul dintre primele proiecte de cercetare etnografică și antropologică dedicate comunităților țigănești nomade (aşa-numitele „șatre”) din Transilvania, cu mult înainte de marele proiect lingvistic și etnologic inițiat de arhitectul Joseph Karl de Austria, autorul primului tratat sistematic de limbă romani, sau chiar înaintea fondării renumitei asociații Gypsy Lore Society (1888), din care ambii savanți au făcut ulterior parte, Wlislocki publicând numeroase cărți și studii în colaborare cu această asociație internațională prestigioasă. Până la începutul anilor 1880, colecțiile sale etnologice/antropologice culese din comunitățile de romi nomazi, singur sau împreună cu Meltzl, s-au înscris perfect în cadrul de literatură comparată oferit de *Acta Comparationis Litterarum Universarum*. Wlislocki a învățat limba islandeză veche de la Meltzl și a obținut un doctorat în literatură (probabil primul doctorat neoficial în literatura comparată) cu o analiză a tuturor formelor de *hapax legomenon* (adică de cuvinte/termeni care apar într-un singur loc în literatură sau într-un anumit text) în poezia islandeză veche, în special în cântecele din Edda. Fascinația lui Wlislocki pentru problemele de imagologie și pentru tradițiile culturale radical diferite nu s-a schimbat, însă în anii 1880 a început o colaborare intensă cu Herrmann Antal/Anton Herrmann, un prieten și un alt discipol al lui Brassai și Meltzl, care a avut o traекторie mai puțin așteptată, chiar dacă logică pentru cei care privesc istoria etnologiei și antropologiei dintr-o poziție ulterioară privilegiată. Cercetările lor de teren s-au multiplicat, s-au diversificat, ambii au început cercetări în comunități de români, croați, sărbi, sași din Banat și din Ungaria de Sud, dar și în comunități nomade de romi din afara Transilvaniei. Trăind deja departe de Cluj-Napoca și având o experiență recentă, intensă de lucru pe teren, ei au abandonat *Acta Comparationis* în favoarea unor proiecte de publicații în care își situau cercetările într-un nou context disciplinar: cercetarea etnografică/antropologică de teren învățată de la Meltzl, folosită până atunci doar în contexte de literatură comparată, a început să fie reconceptualizată/reciclată/regândită/redenumită etnologie sau țiganologie (studii de romologie). Întrucât a publicat în străinătate, în anii 1880-1890, numeroase studii și cărți extrem de importante despre comunitățile de romi, Wlislocki este considerat unul dintre fondatorii studiilor internaționale de romologie. Tocmai acest rol fondator atribuit discipolului lui Meltzl a pus în umbră cariera etnologului și antropologului de dinainte de 1880, relațiile esențiale ale lui Wlislocki cu revista și modul în care *Acta Comparationis*, respectiv Facultatea de Litere de atunci au contribuit esențial la cristalizarea unei metodologii comparatiste deschizătoare de drumuri.

Traectoriile profesionale ale lui Wlislocki și Herrmann nu s-au despărțit, dar gestul lor comun de a fonda o revistă de etnografie caracterizează rolul și natura socializării lor la Cluj-Napoca, în jurul revistei *Acta Comparationis*, și poate releva consecințele prezenței ACLU în mediul universitar din anii 1870-1880. În 1887, aceștia au devenit fondatorii primei reviste profesionale de etnografie despre folclorul Ungariei, o revistă bilingvă, spre oroarea multora, mai exact, având atât o versiune de limbă germană, cât și una de

limbă maghiară : *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn/Ethnologiai Közlemények*. Din perspectiva transilvanismului reinterpretat, se poate sesiza schimbarea de paradigmă prezentă chiar în numele revistei. Acesta nu vorbește despre elemente de etnografie, ci de etnologie într-o accepțiune germană, adică studiul comunităților/grupurilor etnice diferite de etnia națională a cercetătorului. Potrivit explicațiilor date de Herrmann, elementele de etnografie maghiară erau plasate într-un context comparativ central-est-european și chiar mai larg, european, practic regândind, reformulând rolul etnografiei naționale într-un context multi- și transețnic, transnațional. Nu este deloc forțat (și avem surse filologice concluzive în acest sens) să privim opțiunea metodologică a lui Herrmann de a analiza textele de folclor dintr-o perspectivă comparată și globală, ca un semn al puterii paradigmatic pe termen lung al *Acta Comparationis* și al modului în care această revistă s-a bazat pe o înțelegere profundă și reformulată a transilvanismului drept cadru multietnic. Imaginarul unei Transilvania multietnice a permis fondatorilor și discipolilor lor o abordare absolut radicală atât a fenomenelor literare, cât și a celor culturale și politice din acea vreme.

Din această perspectivă, nu este de mirare că, odată cu dispariția primei reviste de literatură comparată, doi discipoli ai lui Meltzl și Brassai fondează prima revistă de etnologie comparată, care îl va propulsă pe Herrmann la cîrma celei dintâi catedre provizorii de etnografie (redenumită „etnologie comparată”) din Europa Centrală și de Est, în 1898, la Cluj-Napoca, la insistențele lui Meltzl și la un an după moartea lui Brassai la vîrstă venerabilă de o sută de ani. Chiar dacă, datorită analizelor excelente de factură istorico-sociologică legate de scrisul colaborativ, avem deja o imagine despre amploarea acestui fenomen în secolele XVIII-XX, mitologia romantică a creatorilor și savanților singuratici persistă în foarte multe cazuri. *Acta Comparationis* e un astfel de caz, unde în special Meltzl era privit ca un fanatic singuratic, neînțeles de absolut nimeni, un Prometeu sau un Atlas al literaturii comparate. Desigur, această abordare a neglijat nu numai colaborarea cu Brassai și aspectele instituționale locale ale revistei, dar și o comunitate uriașă de savanți grupați în jurul acesteia. ACLU a avut o rețea internațională de circa 120 de savanți, asociați prin legături „slabe”, de la Geneva și Zürich la Amsterdam, de la Cádiz la Palermo, de la Cape Town la Reykjavik, de la Sankt-Petersburg la Tokio, de la Philadelphia la Ciudad de México, Londra și Moscova. Erau savanți care nu s-au întâlnit niciodată în acest cadru, legătura dintre ei fiind asigurată de editori, de Meltzl și, până în 1884, de Brassai, care funcționau ca un fel de interfață. Pentru foarte mulți dintre cei care au scris despre ACLU tocmai aceasta a fost una dintre probleme : în percepția teoreticienilor și a istoricilor literari rețelele literare indirekte au părut ineficiente, considerând că scriitorii care se cunosc și se întâlnesc personal se influențează mai mult unul pe celălalt decât cei care numai corespundează. Studiile sociologului Mark Granovetter din 1973 și 1982, în special „Puterea legăturilor slabe”, un studiu publicat mult înaintea apariției unor rețele bazate pe legături „slabe”, ca Facebook, Twitter sau Instagram, relevă natura adevărată, puterea și eficacitatea legăturilor sociale „slabe”. Granovetter argumentă că aceste tipuri de legături sunt mult mai eficiente decât cele strânse de rudenie, prietenie, pentru că permit accesul la indivizi cu profiluri extrem de diferite, facilitând mobilitatea socială și furnizând acces la resurse extrem de diverse.

Rețelele literare cu legături „slabe”, asemănătoare celor din jurul ACLU, par interesante și prin prisma imaginarului transilvanismului : cum funcționează astfel de rețele, cum produc consens, cum transmit, „traduc” și reinterpretă ideea literară de

multi- și interetnicitate literară și culturală? Rețeaua științifică grupată în jurul ACLU era transnațională, legată de foarte multe culturi și limbi, cu multiple interfețe și în afara Clujului și, în consecință, nu putea fi integrată în narățiunile și logicile clasice, naționale ale gândirii literare. Nu e de mirare că celelalte forme de instituționalizare ale acestei rețele cu legături „slabe” s-au opri la un moment dat: de exemplu, încercarea de a fonda prima asociație de literatură comparată din lume sau proiectul de a publica o culegere de traduceri care ar fi conținut un singur text dintr-o literatură minoră în toate limbile din lume. Un personaj extrem de interesant din acest puzzle este un colaborator român, primul profesor universitar de limbă și literatură română în această universitate, Grigore/Grigoriu Silași, preot greco-catolic și decan al Facultății de Filosofie, Litere și Istorie din Cluj-Napoca în 1883-1884. Nu toți colegii lui Brassai și Meltzl au acceptat să colaboreze cu ACLU sau au fost invitați de fondatorii să colaboreze cu ei. Silași era un favorit clar pentru Brassai și Meltzl, ambii vorbitori buni de limba română; el a fost cooptat din primul moment și a contribuit la aproape toate proiectele mari ale ACLU cu texte românești: *Encyclopedia of World Poetry* (1879), dosarele tematice comemorative dedicate lui Goethe sau lui Kant, a intervenit în momentul în care ACLU avea nevoie de comentarii clarificatoare despre Ileana Cosânzeana. Chiar dacă unii comentatori vorbesc despre el ca despre un naționalist înfocat, nu a avut nicio ezitare să participe în acest proiect mai degrabă cosmopolit; tocmai prezența lui Silași demonstrează că proiectele naționale și cele cosmopolite nu erau două părți incongruente ale unei dihotomii. După primul mare conflict interetnic din universitate, din 1884, când a fost acuzat de propagandă antinațională maghiară și instigare la separatism în cercul Iulia al studenților români, Silași a fost îndepărtat din universitate și înlocuit cu inspectorul școlar al județului Turda-Arieș, Grigore Moldovan. Singurii profesori care l-au susținut pe Silași în numele *Lehrfreiheit*, adică al libertății de predare și învățare, au fost Brassai și Meltzl, ceea ce ne arată radicalismul transilvanismului în prima revistă internațională de literatură comparată din lume. A fost un gest simbolic extrem de dur din partea revistei *Acta Comparationis* faptul că nu l-a contestat pe Silași și a comandat o serie de materiale românești de la el chiar în această perioadă de dizgrație, un gest aparte în vremea în care acest tip de transilvanism cu tentă cosmopolită era privit cu dispreț sau cu o oarecare distanță.

Și unele grupuri de colaboratori pot oferi o perspectivă inedită asupra naturii imaginului transilvan de la ACLU. Unul dintre aceste clustere sau tipare culturale a fost hibriditatea. Teoriile identitatei clasice care animau viața literară din secolul al XIX-lea insistau asupra faptului că identitatea era monolică. Identitatea națională era primordială, fixată, fără niciun fel de fluentă; spre exemplu, dacă cineva era scriitor maghiar, nu mai putea fi scriitor român în același timp și viceversa. În paralel cu experiența uzuială actuală asupra identităților dinamice, s-a schimbat și perspectiva despre natura identităților istorice. Teoria-cadru care a revoluționat perceptia naționalistă a fost cea a identităților hibride, o teorie aplicată inițial numai comunităților minoritare, comunităților lingvistice de tip *pigeon* (engleză vorbită de emigranți, engleză vorbită în fostele colonii – de exemplu, în India), migranților sau imigranților. Pornind de aici, analizele dedicate identităților în mișcare au scos la iveală faptul că identitățile hibride nu au fost niciodată o excepție, ci mai degrabă regula.

În privința unui grup destul de mare din ACLU, tocmai categoriile etnice sau etnicizante clasice nu funcționează: este Meltzl german sau maghiar, sau nici una, nici celalaltă? Dacă acesta din urmă este răspunsul, oare ce e? Maghiaro-german? Germano-maghiar?

Și cum calculăm? Cum denumim acest tip de identitate aparte? Chiar dacă anticipăm deja soluția, ne confruntăm cu o problemă majoră: nu avem nici termeni adecvați pentru a descrie aceste situații, ceea ce dezvăluie dificultatea articulării acestor identități; avem termeni clari pentru maghiari, români, dar mai puțin pentru maghiaro-români, româno-magliari, pentru româno-spanioli și lista poate continua.

Tocmai din aceste motive a fost atât de greu să se delimitizeze clusterul scriitorilor hibrizi etnici sau culturali din ACLU. Unul dintre motivele comune care i-au atras la ACLU pe colaboratori precum Henrik/Heinrich Wlislocki, Anton Herrmann/Herrmann Antal, Elena Ghyka/Elena Koltov-Masalski, Ludwig August Staufe-Simiginowicz a fost tocmai bilingvismul sau multilingvismul, cadrul identitar etnic sau cultural hibrid, adeseori cu rădăcini est-europene sau chiar transilvănene. Uneori, chiar articularea acestor nume folosite în diferite limbi sau locațiile în care au trăit și au publicat acești colaboratori ar trebui să atragă atenția asupra potențialului de hibriditate etnică sau culturală: Herrmann Antal/Anton Herrmann va deveni profesor la Pancsova/Панчево/Pančeva/Pantschowa/Banstadt/Panciova (azi în Banatul de Sud, Voivodina, Serbia) și va publica una dintre primele sale cărți la Fehértemplom/Бела Црква/Weißenkirchen/Biserica Albă (azi tot în Serbia), oraș locuit de sârbi, români, unguri, cehi, germani. Dar am putea să ne oprim la scriitorul și traducătorul Ludwig August Staufe-Simiginowicz, cu care Meltzl s-a cunoscut și s-a împrietenit la Czernowitz/Cernăuți/Чернівці/ Chernivtsi/Чернівці/Чернівці/Чернівці.

Prezența lor în ACLU nu a fost lipsită de consecințe. Acest tip de transilvanism, percepție ca o hibriditate culturală și lingvistică fecundă, a impus o agendă editorială prin care prima revistă de comparatism din lume a adus în discuție teme tabu pentru literaturile naționale, iar noile figuri hibride au fost atrase de ACLU tocmai datorită prezenței acestor teme: multilingvismul literar, potențialul unei istorii literare în care diferențele limbii și literaturii sunt egale și se intersecează pentru a produce cele mai interesante capodopere, limba și relațiile de putere. La fel, fascinația față de formele hibride de media în cultură, artă și literatură (de exemplu, eseurile din ACLU despre apariția mașinii de scris sau a fonografului), din punctul de vedere al beneficiilor în transmiterea și regândirea scrisului, este tot o consecință a hibridității ACLU, la un alt nivel. Transilvanismul hibrid sau hibridizat joacă un rol esențial în toate aceste vizuini fundamentale pentru emergența literaturii comparate moderne în secolul al XIX-lea.

Károly Kós și generația transilvanismului interbelic

Ne-am trezit. Am dori să vedem clar. Am dori să dăm piept cu Viața, vrem să înțelegem situația noastră într-un mod cât mai clar cu puțință. [...] Să nu-i plângem pe cei care pleacă. Să nu reținem pe nimeni. Să-i încurajăm și pe cei care ezită: locul lor nu este aici și acum. Sunt cuvântul care strigă: *acesta e mesajul meu!* [...] Nu-i căutăm pe cei care ne-au trădat, pe oportuniști, pe fricoși, pe vinovați și pe cei pe post de țap ispășitor. Nu ne consolăm într-un mod laș prin blamarea altora. Ne asumăm soarta, aşa cum ea ne-a fost ursită. [...] Fundamentul pe care ne bazăm sunt două milioane de maghiari. Două milioane de maghiari, conștienți de istoria lor, într-un teritoriu geografic destul de compact...

scria Károly Kós, arhitectul devenit politician și scriitor, unul dintre cei mai polivalenți savanți ai generației interbelice, în faimosul eseu *Kiáltó szó* (*Cuvântul care strigă*, 1921),

elaborat împreună cu István Zágoni și Árpád Paál imediat după pierderea Transilvaniei, după Primul Război Mondial. Cartea, cenzurată de autoritățile române, a instrumentalizat transilvanismul clasic într-un proiect politic, cerând autogovernare pe baza proclamației de la Alba Iulia. Însă, în anii următori manifestului lui Kós, membrii grupării Helikon din Marosvécs (Brâncovenesci/Wetsch) și faimoasa revistă a acestei grupări (sub tutela unor scriitori remarcabili ca Miklós Bánffy, autorul *Trilogiei transilvane*, 1934-1940), Erdélyi Helikon (*Heliconul Transilvanean*, 1928-1944) reformulează parțial acest proiect politic într-unul cultural.

Dar acest tip nou de transilvanism – denumit de obicei transilvanism clasic în cercetarea istorico-literară maghiară – are o nouă componentă importantă, ce lipsea din transilvanismul deceniilor precedente (cu excepția celor formulate în *Acta Comparationis Litterarum Universarum*, care reprezenta însă excepția, nu regula): ideea multi- și interetnicității Transilvaniei și cooperarea dintre diversele grupări etnice, în special între cea română, cea maghiară și cea germană. Conviețuirea, colaborarea și interacțiunea, care păstrează specificul limbilor și culturilor, erau privite ca baza naturală a transilvanismului și drept noul context în care trebuia scrisă literatura maghiară din Transilvania și din România: „Vechea Ungarie nu mai există pentru noi – scria Kós în același eseu –, însă Erdély, Ardeal, Siebenbürgen, Transilvania sau oricum l-ar numi lumea a invitat și există, aşa cum a existat dintotdeauna, chiar și când noi n-am vrut să credem că există și am crezut că *numai* Ungaria există”. Această viziune reînvie și reciclează o serie de clișee culturale ale transilvanismului din a doua parte a secolului al XIX-lea, cum ar fi *Transilvania ca mica Elveție a Europei de Est*: aceasta capătă, dintr-o dată, un alt accent, cel al conlocuirii interculturale, dând valoare adăugată colaborării culturale, literar-artistice și multilingvismului.

Reviste importante precum *Napkelet*, *Zord Idő*, *Magyar Kisebbség*, dar și o serie de opere literare notabile, precum *Varjú nemzettség* (Neamul Varjú, 1925), *Budai Nagy Antal históriája* (Povestire despre Budai Nagy Antal, 1932), notele istorico-culturale din *Erdély. Kultúrtörténeti vázlat* (Transilvania. Schiță de istorie culturală, 1929) de Károly Kós sau trilogia lui Bánffy, romanele istorice ale lui Sándor Makkai, poezia lui Lajos Áprily și László Tompa au accentuat această nouă viziune asupra Ardealului: imaginarul transilvanismului a renăscut pe baza traumelor noii situații politico-administrative.

Expansiunea și transformarea radicală a imaginariului secuilor

Áron Tamási a fost probabil unul dintre cei mai interesanți și originali scriitori interbelici maghiari, în ciuda faptului că romanele și povestirile sale au rămas la marginea canonului literaturii maghiare și au fost interpretate în ultima jumătate de secol într-o cheie etnicizant-națională, scriitorul fiind considerat de obicei (împreună cu Zsigmond Móricz și Gyula Illyés) un reprezentant de seamă al poporanismului interbelic maghiar. Însă noutatea strategiei narrative a lui Tamási nu constă pur și simplu în reprezentarea ruralului (prezentat în perioada [literară] interbelică maghiară adeseori în comparație cu sau în detrimentul unei paradigmă urbane care se focaliza în special asupra Budapestei sau a

hipermodernismului și a tehnologiilor vieții urbane), ci în crearea unui imaginar hibrid și special al Secuimii, în remitologizarea acesteia printr-un realism magic timpuriu. Adesea comparat de contemporanii săi cu Jean Giono (în special cu perioada timpurie a acestuia, reprezentată prin trilogia Pan : *Colline*, 1929, *Un de Baumugnes*, 1929 și *Regain*, 1930), cea mai precisă analogie pentru această tehnică narativă și acest imaginar magic rămâne cea cu *Maestrul și Margareta* lui Bulgakov, Tamás distanțându-se de tradiția importantă și canonică, sociologizantă, a poporanismului interbelic maghiar, reprezentat în special printr-o serie de romane ale lui Zsigmond Móricz.

Tamás publică de la începutul anilor 1920, dar devine un scriitor activ și prezent în viața literară maghiară și transilvăneană începând cu 1933, după o perioadă de trei ani petrecută în Statele Unite ale Americii. Primele nuvele au deja succes în rândul cititorilor și criticiilor perioadei. De exemplu, nuvela *Ördögváltozás Csíkban* (*Schimbarea la față a Diavolului în Ciuc*, 1923) surprinde printr-o recalibrare a granițelor dintre fantastic și real și implică atât o regândire ironică și jucăușă a imaginarului teologic creștin, prin preluarea elementelor credinței populare și a superstițiilor secuiești, cât și recrearea ironic-mitologizantă a spațiului secuimii, prin estomparea și relativizarea granițelor între metafizic și geografic. Diavolul apare și conversează în Mihăileni (Csíkszentmihály) cu dezinvoltură, iar localnicii îl percep și se întrec cu el cu o naturalețe și nonșalanță similiare : diavolul devine un localnic, iar localnicii devin, dintr-odată, parte a unei teologii apocrife, în care joacă roluri egale cu protagoniștii teologilor canonice, iar miracolul și epifania devin uzuale, specifice locului.

Începând deja din această perioadă timpurie, unul dintre aspectele cele mai marcante și interesante ale acestei proze, din perspectiva evoluției literare globale a următoarelor decenii, e modul în care hibridizarea localului/regionalului și a metafizicului relativizează *statutul adevărat, identitatea locului și a localnicilor*, iar localul devine glocal, sau glocalul devine spațiu metafizic ori global în mod natural. Aceste identități fluide dau o turnură aparte unor regiuni istorice, culturale și literare arhicunoscute, cum e cea a spațiului secuiesc, care are o identitate marcantă de câteva secole. Spațiul astfel reconfigurat se înscrie într-un timp dezintegrat, în care *aproape totul se poate întâmpla* : sunt timpul și locul surprizelor și transformărilor identitate radicale. Acest tip de Secuime nu mai e secuimea (etno)național-mitologică a lui János Kriza, Balázs Orbán și a contemporanilor lor din secolul al XIX-lea, ci una profund diferită, care permite jocuri identitare subtile, subversive și o lectură a acestui tip de lume literară în cheia realismelor magice din secolul XX :

La unul dintre carnavaluri, în Mihăileni, diavolul a fost tăiat cu briceagul, a murit și a devenit înger dintr-o dată. Astfel, întreaga regiune a Ciucului a rămas fără diavol, ceea ce totuși e o situație de neprinciput și neînchipuit într-o țară atât de renumită. Pioșii mei compatrioți au știut că în materie de lucruri înnegurate Domnul are întotdeauna grija de cei din valea Oltului și a Târnavelor, au crezut cu tărie că va veni un surogat, și iată că s-a și întâmplat acest lucru.

Așa începe nuvela, într-un stil delirant și fabulos pentru anii 1920, evidențiind efectul benefic pe care suprarealismul literar și artistic l-a exercitat asupra acestei poetici innovative, care a reînviat și, în același timp, a regândit creativ regionalismul literar transilvănean. Pe lângă o serie de nuvele, o parte dintre marile romane interbelice pot fi recitite

și din această perspectivă: se remarcă astfel *Jégtörő Mátyás* (*Mátyás Spârgător de gheăță*, 1936) și *Ragyog egy csillag* (*O stea strălucește*, 1937), planificate inițial ca parte integrantă a unei trilogii. Ideea ludică de „panteism creștin” care stă la baza acestui tip de opere a șocat și a încântat multă lume la vremea apariției romanelor, care relatează periul fantastic al unei ființe astrale de esență divină, ce acceptă o serie de transformări identitare fundamentale și devine purice, bufniță, barză, păianjen, și, în ultimă instanță, om, pentru a proteja și a călăuzi o pereche secuiască, pe Márta și Mátyás.

În aceeași ordine de idei, o perspectivă ecocritică asupra trilogiei *Ábel* (*Ábel az országban – Ábel în țară*, 1926; *Ábel a rengetegbe – Ábel în codru*, 1932; *Ábel Amerikában – Ábel în America*, 1934), poate cea mai citită și citată parte a operei lui Tamási, ar releva modul în care aceste texte integrează nonumanul, în special natura, în jocuri identitare, în bascularea facilă între spații și lumi distincte, chiar paralele. Motivul copilului innocent care devine matur și, prin „discuția continuă”, „negocierea”, învățarea „limbii” naturii, se transformă într-un adult reflexiv, deschis atât spre oameni, cât și înspre nonuman, își formează propria limbă, care e, pe de o parte, regională și locală secuiască, dar, pe de altă parte, extrem de idiosincrazică, capabilă să conecteze identități și sfere foarte diferite, e un motiv recurrent în aceste bildungsromane. Deschiderea față de nonuman, prezența structurală a naturii carpatine fac ca aceste personaje să capete o perspectivă și o sensibilitate deosebite, cele ale outsiderului, față de o serie de probleme sociale.

Unul dintre aceste texte foarte interesante este o nuvelă cu tendințe expresioniste, ce readuce în discuție nu doar traumele războaielor, ci reinterpretează complet mitologiile despre Ardealul primitiv și tolerant, devenind astfel o critică extrem de dură și reflexivă la adresa comunităților (secuiești și nu numai) care nu acceptă nicio deviere de la tradiții, devenind spații inumane, sălbaticе. Nuvela *Himnusz egy szamárral* (*Osana cu un măgar*, 1928) prezintă un personaj traumatizat de războiul mondial, care se reîntoarce în satul natal doar pentru a afla că soția sa plecase cu un alt bărbat. El își recapătă încrederea în sine într-o manieră neobișnuită, prin capitalizarea memoriilor traumatic din timpul războiului, amintindu-și de modul în care românii și sașii săraci, dar harnici, foloseau măgari pentru treburile lor zilnice. Însă efortul omului de a-și reconstrui viața în mijlocul sărăciei generale de după război sfârșește tragic, semenii săi fiind ostili oricărei schimbări sau rupturi de tradiții. Din acest unghi, tradițiile (etnice) par rigide, iar efortul lui Demeter Gábor de a-și reconstrui viața prin smerenie e prezentat ca o reîntoarcere la jertfa și reînvierea biblice:

Știa că trebuie să bată cale lungă, pentru că prin partea locului nu s-a văzut niciodată un măgar. Doar prin aşezările românilor ori sașilor.

Lipsi trei zile-n săr.

Duminică dimineața însă apăru în sat mânând un măgar frumos. Era tocmai Duminica Floriilor, acea zi a osanalelor, când, în vremuri de demult, Isus intrase călare pe un măgar și cu revoluția puterii sufletești în orașul său ce-i zicea Ierusalim [...]. Însă pareea că Dumnezeu își luase mâna de pe acest popor, pentru că toată suflarea, copiii, bărbăți și muieri, râdeau de Demeter Gábor, primul bărbat ce se ridicase din distrugere și da glas vieții [...] în acest sat orgolios, hrănitor din vise, amăgiri și blesteme.

Satul secuiesc nu mai e nici feeric, nici mica Elveție din Europa de Est, și în niciun caz grădina fermecată din romanele faimoase ale lui Mór Jókai și Zsigmond Móricz, ci un spațiu blestemat, orgolios, plin de ură extremă față de tot ce e diferit. Însă finalul

nuvelei aduce o nouă, neașteptată turnură în această critică, care duce atât textul, cât și imaginarul radical regândit al transilvanismului clasic către un realism magic timpuriu/preparadigmatic cu o ironie deschisă față de identitățile flexibile și față de modul în care superstițiile locale abundă și iau locul oricărora eforturi raționale :

- În acea zi, pe-nserat, vorbeau patru secui bătrâni pe uliță.
 — Ăla nu era măgar, ci un iepure uriaș ! zise unul.
 — Da' nici omu' de-i ședea în spinare nu era Demeter Gábor, doară el o murit în război.
 — Da' cine să hi fost ? întreabă al treilea
 — Apăi, chiar Ghiavolu-n carne și oase ! (traducere de Constantin Olariu).

Istoria literară maghiară a descoperit această latură deosebit de interesantă a lui Tamási, cu tentă suprarealistă, numai în ultimii ani, iar refocalizarea unghiului de interpretare aduce cu ea și o evaluare mai atentă nu doar a modului în care scriitorul din Lupeni a continuat imaginarul transilvanismului, ci și a formelor extrem de inovative prin care acest imaginar este subminat, regândit, recontextualizat și reciclat (chiar *avant la lettre* sau în paralel cu formele timpurii ale realismului magic).

Critica idealizării convietuirii, atât în spațiile transilvăneze monoetnice, cât și în cele multietnice, a înfrumusețării și hiperbolizării naturii ardelene, a orientalizării Ardealului ca un spațiu feeric va reveni în anii 1930-1980 și într-o serie de texte sociologizante foarte interesante, dintre care aş remarcă eseul-roman sau romanul-eseu al lui József Méliusz, *Destin și simbol sau Romanul unei călătorii transilvane în o mie nouă sute patruzeci și trei povestit în douăsprezece capitole* (1978). Textul invocă o Transilvanie, și în special un Banat, dominate de protocapitalism și etnonaționalism, chiar de un șovinism feroce, locul unor manipulări grosolanе zilnice :

Uriașă fabrică de încălțăminte, fabrică de textile, de spirt, de chibrituri, de pielărie, de lanțuri, crescuseră de-a lungul canalului cu apă galbenă, murdară, în deceniul trecut. [...] Din aceste fabrici a încolțit vertiginos, în bogata regiune, bogata industrie de război. Războiul nu se sfârși după câteva săptămâni. Sub aripa lui, fabricile au crescut. La ceasurile schimburilor, sute și mii de muncitoare se revârsau întruna pe porțile lor, ca pe gura nesătulă a unui monstru.

Forme ale transilvanismului literar postbelic

În perioada de după al Doilea Război Mondial, s-a dezvoltat o lungă și interesantă tradiție a reprezentării spațiului urban transilvănean și în foarte multe cazuri aceste texte au mers până la o deconstrucție radicală a mitologiilor transilvanismului. Majoritatea operelor aşa-numitelor generații și grupări literare *Forrás (Izvor)*, denumite astfel după seriile famoase ale Editurii Kriterion, de la János Székely, Géza Pászki, Aladár Lászlóffy până la István Szilágyi, László Csíki, Árpád Farkas sau Zsigmond Palocsay, Gáspár Miklós Tamás, Gusztáv Molnár, Géza Szőcs, Vilmos Ágoston, au revenit la imaginarul fondator al literaturii maghiare din România, transilvanismul și mitologiile acestuia, nu de puține ori reinterpretându-l într-un mod absolut creativ și fascinant, cu o imagine mult mai pesimistă și sumbră a Ardealului și a posibilităților identitare – fie

ele individuale sau comunitare – din Transilvania. De exemplu, romanul emblematic al acestei perioade, *Kő hull apadó kútba* (*Cad pietre în fântâna seacă*, 1975, tradus de Corneliu Balla) de István Szilágyi, relatează povestea unei femei dintr-un orașel funest care se ruinează și devine sinistru cu fiecare zi ce trece: o poveste halucinantă, care combină psihanaliza fină și narațiunea celor mai bune și palpitante romane polițiste și care se joacă cu o structură chiasmică, prin care spațiile exterioare și interioare se suprapun, se preschimbă, sunt permute și creează un efect extraordinar de irealitate. Spațiul micului orașel transilvan, care reamintește de modul în care, la sfârșitul secolului al XIX-lea, Petelei imagina singurătatea personajelor sale în contextul orașului periferic din Transilvania, devine cadrul însingurării absolute a figurilor neînțelese, enigmatische.

Tot în acest tip de spațiu, critica radicală a imaginariului transilvan clasic este reformulată în piese lirice surprinzătoare, cu o forță elementară. De exemplu, în câteva dintre cele mai bune poeme ale lui Domokos Szilágyi, spațiul ireal se transformă într-un cadru dezumanizat. În *Emeletek avagy a láz enciklopédiája* (*Etaje sau Encyclopédia febrei*, 1967) starea de febră aduce cu ea o ambiguitate extremă a percepției realității, iar spațiile idilice ale transilvanismului sau febra vietii sociale orășene a blocurilor devin doar amintiri demne de ironie (de exemplu, aluzia la reînvierea refuzată e nu numai refuzul măntuirii biblice, ci și un joc subtil, ironic, cu un text faimos al transilvanismului clasic: *Rendes feltámadás – Obșteasca înviere*, 1968, de Áron Tamási):

– cu sufletul la gură, mohorât, pe trepte grave
grele, pe sub și sub etaje grele, hai, hai,
și uneori ușor și lin și câteodată cu pelin.

urcuș neabătut. Câte etaje ?
Parterul amiroase-a lapte,
a iarbă, a humă, pute-a praf de pușcă,
[...] Șacali fac ochi din jar.
Strâmoși se trag în urși.
În necuprins de foc
tărâm îs toate-un tot :
al fricii numitor comun.

[...] Nivelul zero : moliciuni de nour,
văzduhul ca un miez de măr [...]]
Reînvierea Nu, eu nu.
La ce ? De dragul cui ?
Nici strada nu mi-aș mai cunoaște-o [...]]
iar la miliție nu m-aș putea
legitima
decât cu un vers.
Sigur că nu vreau să reînviez.
Nu vreau nici să mor.
Parterul este simplu și elementar.

Acstea spații dezumanizante, sinistre, care pun la încercare actul reprezentării și deconstruiesc politica identitară a imaginariului transilvanismului clasic și preclasic, revin în forță într-una dintre cele mai valoroase opere literare din ultimele decenii, legate parțial de literatura maghiară din România, cea a lui Ádám Bodor.

Ádám Bodor: Transilvania ca spațiu distopic, spațiu minor, nonspațiu

Ádám Bodor, unul dintre cei mai premiați și apreciați scriitori contemporani (cu ecrani-zări multiple după nuvele și „romane”), a făcut furori în viața literară din Transilvania, iar mai apoi în cea maghiară, printr-o proză scurtă extrem de enigmatică și disciplinată, ce prezintă un spațiu distopic coherent. Această viziune asupra lumii poate fi citită ca o deconstrucție a unei tradiții întregi, care vedea în Transilvania un spațiu valoros, integrativ, coabitat de indivizi și comunități deschise și sociabile, un Occident (ultimul spațiu occidental!) al Orientului, tărâmul feeric și idilic. Într-o discuție amplă cu poeta Zsófia Balla, el a comentat pe larg atât caracterul acestui tip de proză, cât și fundalul sociologic al despărțirii radicale de imaginariul transilvanismului timpuriu :

Europa de Răsărit nu e un tărâmul atât de exotic, la noi suflă vânturi mult mai aspre [decât în America Centrală și de Sud, n.m.] și nu ne permitem decât cel mult un mormătit de urși, totuși ambele tărâmuri trăiesc sub spectrul lumii a treia, cu toate conexiunile ei interne anacronice. Iar într-o zonă atât de stranie se pot întâmpla lucruri ieșite din comun, minuni. Nimic mai natural decât că, de pildă, noaptea apar pe străzi unicornii. Minunile, întâmplările de poveste nu se petrec niciodată în cercurile bogătașilor, ci întotdeauna în lumea celor săraci. Monotonia, supunerea, deznaștejdea sunt sentimente copleșitoare și ele fac ca oamenii să păstuiți să aibă vise foarte îndrăznețe. [...] Pentru că, în ciuda decăderii sale, această zonă e un izvor abundant de inspirație, iradianță – cu Cernobîl, cu tot, dacă vrei –, de a cărui vrajă cu greu poți să faci abstracție (Bodor și Balla, 2010, pp. 146-147).

Primul volum al lui Bodor, *A tanú (Martorul)*, strânge proza scurtă publicată în perioada 1965-1969, fiind remarcată prin economia și disciplina extraordinară ale narării. Majoritatea personajelor și a spațiilor în care acestea apar schizează deja caracteristicile unei contrautopii transilvane : spațiile sunt labirintice și înstrăinează, limba nu poate duce la cunoaștere, ci are o contrahermenegetică prin care labirinturile se închid, toată lumea este și se simte străină în aceste spații unde natura e adeseori amenințătoare. De exemplu, „italianul” nuvelei *Egy olasz (Un italian)* se raportează la Italia și la limba italiană doar accidental și arbitrar, iar această legătură stranie și nepovestită duce la o tensiune suplimentară creată de personaj : singurul lucru care poate fi știut „sigur” despre el este că a fost cantonier și că vagabondează între „Muncel și Cormaia”, două locuri care par familiare, având reminiscențe de nume românești ale munților înalți carpatini, dar care nu pot fi găsite pe nicio hartă turistică. Familiaritatea aparentă a personajelor cu locuri care se dovedesc a fi labirintice dezorientantează, derutează și atrage atenția asupra străinului și a străinătății inerente în lucrurile familiare.

În consecință, această proză nu e psihologizantă, nu mai are încredere în capacitatea de a desluși complexitatea omului sau a naturii din proza transilvană a lui Károly Kós sau a lui Géza Tabéry : nu mai există șansa înțelegerii de sine sau a altora, naratorul nu mai are nici omnisciencie povestitorilor clasici, nici puterea de explicare facilă a lucrurilor, iar astfel lumea devine o enigmă permanentă, unde amenințarea iminentă nu se deosebește cu nimic de surprizele plăcute. De aceea, spațiile tipice ale acestei proze sunt spații permanent periferice, care și-au pierdut definitiv centrul și posibilitatea de a fi înțelese

și domesticite, sunt nonspații, spații tranzitorii, care produc o dezrădăcinare permanentă. În acestea, lucrurile doar *par* locale, transilvane, dar familiaritatea aparentă e numai o suprafață prin care nu se poate trece, esența nu este palpabilă:

Cu toate că nu există nicio așezare omenească prin preajmă, pe marginea șoselei care legă cele două depresiuni, de-a dreptul pe trecătoare, se legăna în bătaia vântului indicatorul rotund al unei stații de autobuz, întuit pe un drum dungat cu roșu și alb. Pe-aici trecneau patru autobuze în fiecare zi: cursa de dimineată și cea de seară.

La piciorul stâlpului ședea o fată singură. Purta un fâș obișnuit de culoare cafenie, croit cam neglijent, și niște pantofi ieftini, încălțați pe piciorul gol. În mâna îi atârnă o plasă de castraveți de pus la murat. Sosise de undeva dinspre miazăzi cu cursa de dimineată, dintr-o regiune prielnică castraveților.

O astfel de trecătoare e un loc destul de vântos, locurile aflate la peste 1400 de metri sunt destul de bătute de vânturi.

Așa începe nuvela *Milyen is egy hágó* (*Cum arată o trecătoare*, 1980). Însă nu aflăm absolut nimic nici despre fată, nici despre trecătoare: narațiunea cu iz de nuvelă polițistă, care prefigurează situația periculoasă a unei femei singure *străine*, venite din „sud”, se termină cu un anticlimax – nu se întâmplă absolut nimic, nu aflăm absolut niciun detaliu despre rostul acestei vizite în trecătoarea aflată la înălțime, iar ultimul comentariu al naratorului tergiversează *sine die* posibilitatea să aflăm vreodată identitatea femeii și motivul pentru care a ajuns în trecătoarea anonimă sau motivele pentru care a refuzat încercările trecătorilor de a o ajuta. Suspendarea raționalului, a logicii uzuale, a posibilității de psihologizare a situației, a sansei de a înțelege exact lumea, funcționarea distopică a unui spațiu de tranzit/nonspațiu, care nu oferă nicio posibilitate de orientare, sunt elemente constitutive ale imaginarului transilvan reinterpretat radical într-una dintre cele mai palpitante construcții narative ale acestei opere, *Sinistra körzet* (*Zona Sinistra*, 1992). Dobrin City al zonei Sinistra e o ironie cruntă pe seama oricărei urbanități clasice: e orașul periferic prin extreme, rupt complet de civilizație, dar și de logică și raționalitate. Nu e de mirare că Andrej Bodor, un nume care irealizează însuși numele autorului, devine atât naratorul, cât și victimă evenimentelor, i se confișcă atât numele și actele de identitate, cât și identitatea într-un sens mai larg. În acest nonspațiu, nici viața, nici evadarea nu sunt soluții viabile, nu există posibilitatea alegerii, singura posibilitate este resemnarea în fața absurdului cotidian, sugerat printr-o natură moartă care persiflează natura idealizată a transilvanismului în care Ardealul și Carpații constituiau un cadru cu care se putea trăi în armonie, nonumanul și umanul părând a fi completarea unul altuia. În zona Sinistra, această naturalețe a naturii dispare cu desăvârsire:

Alături de zumzetul izvorului se ițea un bot teșit de gheăță, în el mantaua unui vânător de munte întărită bocnă, pe gulerul ei, strălucea o steluță roșie încadrată într-un medalion. Prin ferestrele sparte ale cantinei mișunau păsările, mușchii acopereau pragul aidoma unor presări, pe ele se lăfăiau doi bursuci. [...] Una din culmile muntelui era împănată de un norișor pufos. Avea exact aceeași culoare ca și animalul acela micuț, care i-a mâncat cândva lui Géza Hutira urechea.

De la romanele de mare succes ale lui Andrea Tompa (*A hohér háza*, 2010; *Fejtől s lábtól. Kettő orvos Erdélyben*, 2013; *Omerta. Hallgatások könyve*, 2017), Zsolt Láng

(prin trilogia *Bestiárium Transylvaniae*, 1997-2003 ; *Bolyai*, 2019) și György Dragomán (*A fehér király – Regele alb*, 2005 ; *A máglya – Rugul*, 2014 sau nuvelele din *Rendszerűra*, 2018), până la poezia remarcabilă a lui Zsófia Balla sau piesele de teatru de succes ale lui Csaba Székely („Trilogia Minelor” : *Bányavirág – Flori de mină*, 2011, *Bányavakság – Orb de mină*, 2012, *Bányavíz – Apă de mină*, 2013 ; *Vitéz Mihály*, 2015 ; *MaRÓ*, 2015 ; *Nu chiar 1918*, 2018) literatura maghiară contemporană din România și/sau despre Transilvania este dovada vie a faptului că bazinul semantic al reprezentărilor despre Transilvania și în special tradițiile diferite ale transilvanismului constituie un punct de plecare extrem de important și interesant pentru construcții literare și poetice noi, provocatoare și subversive, care nu pot fi înțelese în lipsa unor analize detaliate ale imaginariului și geografiei culturale ale Transilvaniei.

ENCICLOPEDIA IMAGINARIILOR DIN ROMÂNIA

CORIN BRAGA
(coordonator general)

I
Imaginar literar

Volum coordonat de
CORIN BRAGA

Consultant științific:
ADRIAN TUDURACHI

POLIROM
2020

Cuprins

<i>Autorii</i>	7
<i>Introducere. Imaginar social și identități culturale</i> (Corin Braga)	11
Cronotopul folcloric (<i>Eleonora Sava</i>)	23
Imaginarul religios în literatura română (<i>Laura Lazăr</i>)	46
Literatura română de inspirație istorică (<i>Lionel-Decebal Roșca</i>)	77
Bazinul semantic iluminist și constelația imaginarului naționalist (<i>Adrian Tudurachi</i>)	99
Imaginarul levantin în literatura română (<i>Călin Teutișan</i>)	114
Imaginarul romanticismului românesc (<i>Ioana Bot</i>)	133
Revoluție și imaginar social (<i>Sanda Cordos</i>)	153
Imaginarul decadent în literatura română (<i>Corina Croitoru</i>)	172
Literatura rurală (<i>Cosmin Borza</i>)	191
Literatura citadină (<i>Ligia Tudurachi</i>)	211
Literatura psihologică (<i>Corin Braga</i>)	226
Provocările avangardei (<i>Ion Pop</i>)	251
Literatura autenticistă (<i>Adriana Stan</i>)	271
Imaginarul exilului și al diasporrei (<i>Laura T. Illea</i>)	289
Literatura ca istorie și adevăr (1965-1989) (<i>Horea Poenar</i>)	313
Imaginarul literaturii maghiare din România (<i>Levente T. Szabó</i>)	325
Literatura germană din România (<i>Dana Bizuleanu</i>)	342
Textualism, postmodernism (<i>Mihaela Ursă</i>)	362
Traumă și memorie în literatura română postdecembристă (<i>Alex Goldiș</i>)	377
Lumi alternative (<i>Marius Conkan</i>)	392
<i>Bibliografie critică</i>	409
<i>Index al autorilor comentați în lucrare</i>	427
<i>Index tematic</i>	433